

SZABÓ LÁSZLÓ

Betegségek művészeti ábrázolása

Örömmel tájékoztatom a tisztelt Olvasókat, hogy a Semmelweis Egyetem Általános Orvosi Karán a 2015/2016-os tanévben „A művészet kóréletana” címen meghirdetett kreditpontos kurzus hallgatói részvétele minden eddigi csúcst megdöntött. A hivatalosan beiratkozott orvostanhallgatók, PhD-k és vendégek száma közel 400.

A kurzus célja, hogy oktatási palettánk bővítésével olyan területekre is bevezessük hallgatóinkat, a majdani gyógyító értelmiséget, amik közvetlenül, vagy közvetve, de biztosan befolyásolják gondolkozásmódjukat, empátiás készségüket, emberi kapcsolataikat, eredményességüket. Nem elég az anatómiát, a biokémiát, az élettant, a kórélettant és a betegségeket érteni, megtanulni, ennél több kell!

A tudomány és a művészet, az alkotás és az egészség, a hangok, színek, formák, a mozgás és gyógyítás elválaszthatatlanok

és összefüggő bonyolult hálózaton keresztül nagy egységet, az életet alkotják, melyet mindnyájunknak folyamatosan tanulnunk kell.

Őszintén remélem, hogy e tantárgy válogatott fejezeteinek összefoglalói, melyet mint új sorozatot szeretnénk elindítani e nagyíró folyóirat lapjain, hasonló érdeklődésre talál majd az Önök körében is.

Az első cikket Prof. Dr. Szabó László csecsemő- és gyermekgyógyász, nefrológus, hipertónológus főorvos írta, aki ebben, túllépve a napi orvosi gyakorlaton, a beszélni, panaszkodni nem tudó csecsemőkhöz hasonlóan a szótlan művészeti alkotásokat faggatta és jutott el az ábrázoltak kóros állapotához, a betegségek diagnózisához. E vállalkozás az izgalmas oknyomozáson túl érdekes egészségügyi, művészeti, kultúrtörténeti kérdéseket is felvet.

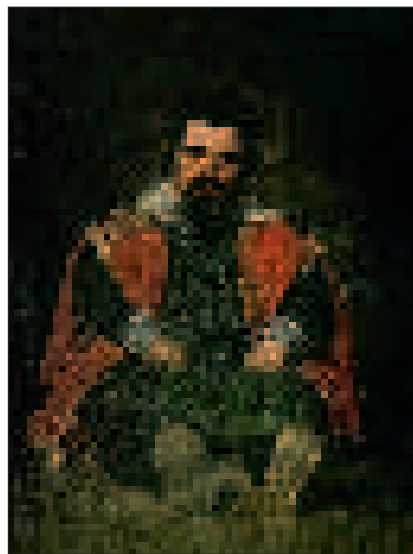
ROSIVALL LÁSZLÓ

A művészet az emberiség egyetemes nyelve. Tartalmasabbá, színesebb teszi életünket. Nagy szerencsénkre a művészek legtöbbször nemcsak a szépet, hanem a valóság tökéletes másolatát is elkészítették. A festményekről, szobrokról láthatjuk, milyen betegségeik voltak a régi korok embereinek.

A legősibb barlangi rajzokon időszerűségünk előtt 20 000–5000 körül, már csonkolódást, alkati eltéréseket, betegségeket örökített meg alkotójuk [1]. Pre-inka és inka kerámia-szobrocskákon és -edényeken kiütéses bőrbetegség, amputált végtagú személyek, és koponyalékelés ábrázolását figyelték meg [2].

A növekedés elmaradásának számos formája van. A művészetben rendszeresen ábrázolták a törpéket. Chnumhotep törpe az V. dinasztia idejéből i. e. 2500 körül. Ez a szobrocska a legősibb ábrázolása a csontosodási zavaroknak. Kairóban, a Nemzeti Múzeumban látható. A VI. dinasztia időszakában (i. e. 2300) élt Szenéb törpe a családjával. A férfi achondroplasiás volt. Ez a végtagok kóros rövidülését jelenti; feje relatíve nagy, törzse hosszú, végtagjai, ujjai rövidek, tömzsik. Az ábrázolás szerint a gyermekek nem örökölték apjuk betegségét. A négytagú családot ábrázoló mészköszobor jelenleg szintén Kairóban, a Nemzeti Múzeumban látható. A törpék kedvenc témái voltak a festőknek is, akik a spanyol királyi udvar vendégeit szórakoztatták. Az **1. ábrán** Diego Velázquez (1599–1660) olajfestményén Sebastian de Morra, A törpe portréja (Madrid, Prado

múzeum) látható. Szintén achondroplasiás [3,4]. További nem arányos törpék *Bronzino* Morgante törpeje 1552-ből (Uffizi képtár, Firenze), vagy Baltasar Carlos Herceg a törpével 1631 (Szépművészeti Múzeum, Boston, USA). Velázquez: Don Balthasar a törpével (1631) St. Gardner

1. ábra. Diego Velázquez (1599–1660): Sebastian de Morra, A törpe portréja, Madrid, Prado Múzeum

Museum (Boston), *Jens Juel*: Francesco Ravai (1773) Konstmuseum (Koppenhága), *Ignazio Zuloaga*: Donna Mercedes, a törpe (1899) Musée d'Orsay (Párizs),

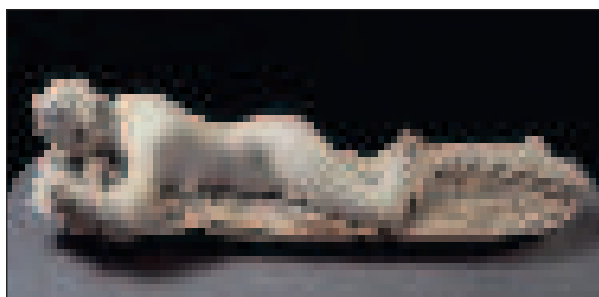
Jan Miense Molenaer: Péter virrasztása (1636, Szépművészeti Múzeum, Budapest), *Fernand Pelez*: Nyomorékok (1899) Musée Petit Palais (Párizs). *Giovanni Battista Tiepolo* falfestménye (1750) udvari bolondnak ábrázolja a chondrodystrophiás *törpét* (Palazzo Labia, Velence). A törpék az elvárásnak megfelelően szórakoztattak, bohóckodtak, a legtöbb vendég nem tekintette őket épelméjűeknek, pedig azok voltak. Jan Miense Molenaer: Péter virrasztása (1636) című olajképén, a festmény bal oldalán elhelyezkedő törpe a chondrodystrophia enyhébb formáját mutatja (Szépművészeti Múzeum, Budapest).

Van arányos testfelépítésű törpeség is, mely keletkezhet a magzati életben előforduló károsodás, vagy születés utáni életben bekövetkezett agyalapi mirigy hormonzavara miatt. *Gerard David*: Krisztus születése (1485). Az újszülöttet imádó pásztorok egyike arányosan törpe. A fej és test, valamint a törzs, végtagok és test arányai normálisak. (Szépművészeti Múzeum, Budapest). *Arent Arentsz (Cabel)*: Tájékp vadászokkal. Az egyik vadász törpenövésű, testmagassága az 1 métert sem éri el. (Szépművészeti Múzeum, Budapest). Szintén hormonális eredetű törpeség *Anthonis Mor van Dashorst*: Granvella bíboros törpeje (1560 körül) Louvre (Párizs), *Rodrigo de Villandrando*: IV. Fülöp és Soplillo törpe (1618) Prado, Madrid, *Jacques d'Agar*: Marichen kisaszszony (1684) Nationalhistoriske Museum (Hillerod Dánia), *David von Krafft*: Andreas von Behn (1700) Swedish National

ikonképen Krisztus jobb kezén az ízületek duzzadtak (Dionysios Kolostor, Athosz, Görögország). A „Trónoló Krisztus” című ikonon (XVI. század) Jézus ujjainak ízületei duzzadtak, deformáltak (Bizánci Múzeum, Athén). „Krisztus születése”. Ismeretlen osztrák festő temperaképe (1450). Mária bal mutatóujja deformált, ízülete duzzadt (Keresztény Múzeum, Esztergom).

A nem szakrális képeken elsőként talán *Leonardo da Vinci* alkotásán a Hölgy hermelinnel címűn a mutatóujj ízületének duzzanata látszik (Szépművészeti Múzeum, Krakkó).

Akseli Gallen Kallela: „A Szampó elrablása” (1893). A Szampóért küzdők között több személy kezén súlyos ízületi deformitás, az ízületek duzzanata figyelhető meg (Atheneum, Szépművészeti Múzeum, Helsinki). *Akseli Gallen Kallela*: „Aino elűnése” (1890–1891). Váinemoinen bal kezén az ízületek erősen duzzadtak, a mutatóujj deformált (Atheneum, Szépművészeti Múzeum, Helsinki). *M. van Heemskerck*: Oltárkép a donátorral. A donátor bal kezén deformitással járó ízületi gyulladás, feltehetően oostearthritis látszik (Kunsthistorisches Museum, Wien). *Jan Gosaert*: Oltárkép a donátorral (1535–1540). Az adományozó bal kezének II, IV, és V. ujjja deformált. (Nemzeti Múzeum Brüsszel). *Rembrandt*: Arisztotelész Homérosz szobrával (1653). A művész az ízületek duzzanatát ábrázolta. (Metropolitan Múzeum, New York). *Frans Hals*: Pieter van der Broecke portréja (1653). Az ujjak és csukló elhajlása, valamint az ujjak deformítása idült rheumás arthritisre utal. (Kenwood Iweagh Galéria, London). *Rubens*: Ónarkkép (1615). A kéz és csukló ízület duzzanata. *Rubens*: Szt. Ágoston Krisztussal és Szűz Máriával (1615). Ágoston kezén több ízület és a csukló duzzadt, a mutatóujj deformált. „Szt. Antal megkísértése” ismeretlen németalföldi festő műve a XVI. századból. A csukló ficama, az ujjak zsugorodása és a kéz elhajlása krónikus reumás gyulladásra utal (Escorial Múzeum, Madrid).

4. ábra. Alvó Hermaphrodite, Róma, Nemzeti Múzeum

Albrecht Dürer rézmetszete (1513): „Szt. Péter és Szt. János nyomorékokat gyógyít”. A koldussasszony kezén szimmetrikus polyarthritist okozta súlyos deformitás és bőralatti csomókat ábrázolt a

művész. A bal csukló és ujjak elhajlása, az ujjak zsugorodása valószínűsíti a krónikus reumás polyarthritist (Metropolitan Múzeum, New York).

Raffaello II. Gyula pápa megrendelésére készítette el az „Athéni iskola” című festményt (1511). A kép előterébe helyezte el kortársát, Michelangelót, akinek a jobb térdén több, (valószínűleg) köszvényes csomót ábrázolt (Vatikán, Róma). *El Greco* „Szt. András és Szt. Ferenc” (1605 körül). A szent kezén a nyeregízület duzzanata, feltehetően reumás, vagy köszvényes csomót látszik. (Prado, Madrid). Dunántúli mester: „Szent Márton kíséretével” (1670 körül). A koldus bal alsó végtagja csípőben, térdben és bokában zsugorodott. A hatalmas, duzzadt térd ízületi gyulladást, ízületi folyadékot sejtet. A bal felkar izomzata fejlett, a jobb felkaré jelentősen sorvadt. (Szent Márton Székesegyház, Szombathely, 3. ábra.) [2,5]

Francesco Petrarca: Kőszvény (podagra) 1532. Egy fametszeten, hordszéken hordozzák a beteg lábú embert (Augsburg, Németország) [4]. A kőszvény (Arthritis urica) a purin lebontásának túlterheltségéből eredő betegség. Az ízületeket érinti, először főként a láb öregujj ízületén jelentkezik, ennek neve podagra.

Aphrodité a szerelem és a szépség istennője a görög mitológiában. Számos szobor örökölte meg szépségét. A „Szégyenlős Aphrodité” (Aphrodite pudica) szobor az Athéni Nemzeti Régészeti Múzeumban látható. De miért szégyenlős? Aphrodité vagy valami más? „HermAphrodité”. Rómában a Nemzeti Múzeumban, a Palazzo Massimo alle Terme-ben látható „Alvó Hermaphrodite” az i. e. I. századból (4. ábra). A Hermaphroditismus a nemi fejlődés zavarával járó állapot, melyben a nemi szervek kevert jellegűek. Hermafroditosz Hermész és Aphrodité istenek kétnevű fia volt a görög mitológiában. Egy tó partján sétált, és meglátta őt Szalmakisz, a tó nimfája. Azonnal beleszeretett, de Hermaphroditosz nem vizsgozta szerelmét. Egyszer az ifjú lement fűrödni a tóhoz, és amikor meztelenre vetkőzött, a tó nimfája átölelte. Hermaphroditosz szabadulni akart a nimfa öleléséből, de a nimfa azt kérte az istenektől, hogy soha többé ne válhassanak el. Az istenek teljesítették a nimfa kérését, és egy testbe kényszerítették Hermaphroditoszt és Szalmakiszt. Azóta a férfi és női ivarszervekkel rendelkezőket hermaphroditáknak nevezik.

Számos műalkotáson megfigyelhető. Ehnaton fáraót az ókori Egyiptomban nőies

alkattal, széles csípővel, keskeny vállakkal ábrázolták [3]. „Meztelen Hermaphrodite” a címe az i. e. 2000-ből származó bronz szobornak (Harvard Art Museum). Párizsban, a Louvre-ban található az i. e. I. században csontból készült Androgynous figura. Mezopotámiából származik. A márvány Hermaphrodite szobor hellenisztikus stílusban az i. e. III. századból származik (Isztambul, Régészeti Múzeum). Egy 1466-ban készült perzsa színes rajzon a „Szülésznő operálja a hermaphroditát”. És a sok modern alkotásból egyet említek, *Thomas Housego*: Hermaphrodite (2011) című művét (Regent’s Sculpture Park, London). A hermafroditizmus a növényvilágban gyakori jelenség; a tulipán virága porzót és bibét egyaránt tartalmaz. Kétivarú például a dohány vagy az alma is.

A szív régen és ma átvitt értelemben is fontos szerepet töltött be az emberek életében. *Giovanni Lorenzo Bernini* (1598–1680) csodaszép szobrán látható „Szent Teréz extázisa, amint Ámor útján fogadja szívébe Jézus szeretetnyílát”, mely Rómában a Santa Maria della Vittorian látható [3,6]. Avilai Nagy Szent Teréz (1515–1582) fiatal korában élte első vízióját, amikor is angyal jelent meg előtte és szívét egy lángoló nyállal döfte át. Halála után szívét hegyikristály urnába helyezték, amikor a szív bal részén egy hasadékot fedeztek fel és igazolva látták Szent Teréz történetét. Mai diagnózis: szívinfarktus, balkamra-repedéssel. A nyíl érzete megfelel az angina érzetének.

Ma talán kevesebb információt ad a pulzus vizsgálata, de korábban nagyon fontos része volt a fizikális vizsgálatnak, a beteg általános állapotának megítélésében. *Avicenna*: Canon (1632) Az orvos a beteg pulzusát vizsgálja a perzsa kertben, mialatt asszisztense a gyógyszert készíti (Welcome Institute for the History of Medicine, London). *Guy de Pavia*: „Az orvos a beteg pulzusát vizsgálja a csuklón és a felkaron, mielőtt általános állapotát megismerné” (1345) Musée Condé, Chantilly. A középkor keresztény szabályozása szerint a nőknek fontos szerepet kellett betölteni a betegek és az esetek ápolásában. Első lépésként a pulzust vizsgálják. Látható a XIII. századi kézirat illusztrációján a Bibliothèque Nationale-ban, Párizsban [6].

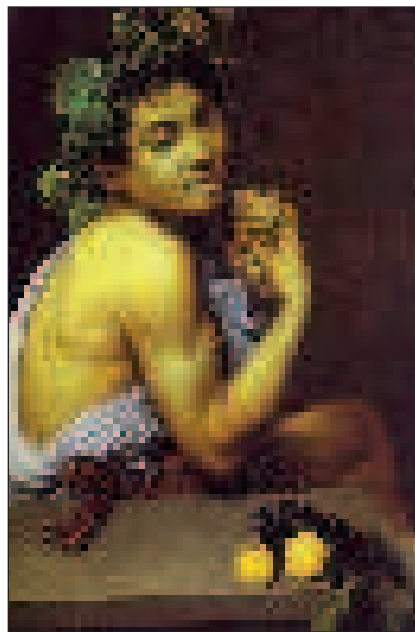
Több olajfestmény örökölte meg az orvost, amint a beteg pulzusát vizsgálja. *William Chandler*: „Dr. William Gleason”, Ohio Historical Society, Columbus; *Jan Steen*: „A beteg hölgy” (XVII. sz.) Rijksmuseum, Amsterdam; *Id. Frans van Mieris*: „Az orvosi visit” (1657) Kunsthistorisches Museum, Bécs [4,6].

Számos beszélt beavatkozást megőrző festményt ismerünk. Csak néhányat említek. *Robert Hinckley*: Az első sikeres sebészeti anaesthesia nyilvános demonstrációja a Massachusetts General Hospitalban

(1846) Bostonban látható. *Rembrandt van Rijn* (1606–1669): Doktor Tulp anatómiája (1632), Mauritshuis, Hága [3,4,6]. A műteti beavatkozások közül főleg fűrészszel végzett lábamputációt örökítettek meg. Lássunk csak egyet; *Francken A.* (1544–1618) Szent Kozma és Damján. Olajfestmény (Royal Museum of Fine Arts, Antwerpen) [4].

Szemészeti problémák is számos műalkotáson láthatók. *Rembrandt van Rijn*: Tóbiás meggyógyítja vak apját. Olajfestmény (1636, Staatsgalerie, Stuttgart) [3]. A történet az Ószövetségi apokrif iratban, Tóbiás könyvében (2:9-10) olvasható: a fiú egy „expedícióról” tér haza Rafael angyal kíséretében. Egy nagy halat fogott, és a halepét apja vak szemére helyezi. *Merisi da Caravaggio* (1573–1610) Beteg Bacchus-gyermek (5. ábra). Fiatalkori önarckép. Sápadt, sárgás bőrrű, gyulladt szemű, láthatóan beteg ifjú. Róma, Galleria Borghese [3]. *El Greco* (1541–1614): *Christus medicus*. Krisztus is legtöbbször a szemet gyógyította [4].

A középkorban több nagy járvány volt, melyet megörökítettek a művészek. *Miccò Spadaro* (1612–1679): Pestis Nápolyban,

5. ábra. Merisi da Caravaggio: Beteg Bacchus-gyermek Galleria Borghese, Róma

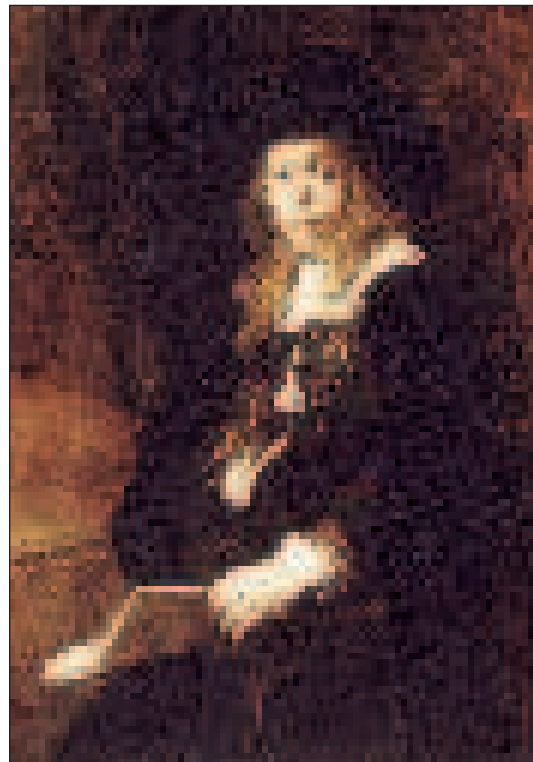
Jules-Elie Delaunay (1812–1891) Pestis Rómában. *Nicolas Poussin*: Az asdódi pestis 1630, Louvre, Párizs. A Filiszteusok Izrael Istenének lábát vitték ide. *Carlo Coppola*: Az 1656-os nápolyi pestis. Princeton Egyetem Művészeti Múzeuma. A pestis (más néven dögvész) a *Yersinia pestis* nevű baktérium által okozott betegség. Az 1894-ig gyógyíthatatlannak számí-

tó fertőzés kórokozóját a svájci *Alexandre Yersin*, a Pasteur Intézet mikrobiológusa hongkongi kiküldetése idején fedezte fel. Miután a bőr oxigénfelvételében zavar keletkezik, a bőr gyakran sötétkék színt kap (innen ered a „fekete halál” kifejezés) [3,4].

Hans Wechtlin (1480–1526): Jób, a bélpoklos. Az egyik legismertebb bibliai betegség a poklosság, amelyet több helyütt bélpoklosságnak is ír a magyar Károli-fordítás. Az Ószövetség ókori görög fordítása és az Újszövetség a lepra szót használja. A betegség kórokozó baktériumát leprás szövetben először 1873-ban *Arnauer Hansen* norvég kutató pillantotta meg. Ő a bergeni leprakórház orvosa volt. A Monreale (Dél-Itália) katedrális XII. századi bizánci mozaikján Krisztus meggyógyítja a bélpoklost [5].

Matthias Grünewald (1470–1528): Szent Antal megkísértése című képén a szifilisztes beteg látható (Isenheimeri szárnyas oltár (Musée d’Unterlinden de Colmar). A szifilisz elsőként ábrázoló műalkotások egyike *Albrecht Dürer* Szifilisztes férfi című fametszete (Kupferstichkabinett, Staatliche Kunsthalle, Karlsruhe). A szifilisz (lues), más néven vérbaj egy szexuális úton terjedő, idült lefolyású, fertőző nemi betegség. *Jan van der Straet* (1580): „Guajakum fa előkészítése és alkalmazása a szifilisz kezelésére”. A színekben és részletekben gazdag olajfestmény a gyógyító keveréket készítő szolgálokat ábrázolja, egy orvos felügyelete mellett (Österreichische Nationalbibliothek). Veeszületett szifilisz egyértelmű tünetei láthatók Rembrandt: Gerard de Lairese olaj-vászon portréján (1665, Metropolitan Museum of Art, New York). De Lairese festő és művészetfilozófus veeszületett szifiliszben szenvedett, ami súlyosan eltorzította az arcát és végül vaksághoz vezetett (6. ábra).

Vizelési zavaroknál elsődleges a megfigyelés. Szabályos a vizelés, ha erőlködés nélkül folyamatosan jó áramlással vizez az illető. „Tanult kollégáink”, a művészek is jól ismerték ezt, és ábrázolták. *Giorges*: Ercole ubriaco, scultura romana II. század, Tuniszban a Bardo Nemzeti Múzeumban látható. *Lorenzo Lotto* (1520) Vénusz és Cupido olajfestményén megörökítette, ahogy Cupido levizeli Vénuszt. Jelenleg New Yorkban a Metropolitan Museum of Artban látható. Brueghel a XVI században lefestette „A Holddal

6. ábra. Rembrandt van Rijn: Gerard de Lairese portréja (1665), Metropolitan Museum of Art, New York, Veeszületett szifilisz jelei

szemben pisilni”, Rembrandt van Rijn tollrajzban örökítette meg, mind a férfi, mind a női vizelést. Barokk holland festményen a beszélgető parasztok között ruhája által takarva vizez egy parasztszszony. „Der pissende Bauer”, *Adriaen Jansz van Ostade* (1610–1685) Haarlem, Hollandia. De *Picassótól* is láthatunk női vizelést. És persze említsük meg Brüsszel egyik jelképét, a *Hiëronymus Duquesnoy*: Manneken Pist.

Remélem, felkeltettem az olvasó érdeklődését, hogy keressék a művészetben a betegségek megjelenítését is. ▽

Irodalom

- László Gyula: Az őseMBER művészet. Corvina Kiadó, Budapest, 1968
- Józsa László: Csont-izületi elváltozások ábrázolása a képzőművészetben. Osteológiai közlemények 2006 (3):127-140.
- Forrai György: Orvosszemmel a képtárban. Medicina Könyvkiadó Zrt. Budapest, 2011
- Benke József: Medicina a képzőművészetben. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest 2010
- Józsa László: Csont-izületi elváltozások ábrázolása a képzőművészetben. Osteológiai közlemények 2007(4):209-223.
- Lozsádi Károly: HeArt, Valóság és szimbólum, tudomány és művészet a szívről. Medicina Zrt. Budapest, 2010.